

Rafał Czachor

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ORCID ID: <https://0000-0002-5929-9719>

e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Recenzja książki: T. Hoch, V. Kopeček, *De Facto States in Eurasia*, Routledge, London–New York 2020, ss. 302.

Zagadnienie funkcjonowania państw nieuznanych, tzw. parapaństw (quazi-państw), jest przedmiotem wielu kontrowersji. Z perspektywy teorii państwa oraz kryteriów państwowości określonych w konwencji z Montevideo o prawach i obowiązkach państw z 1933 roku w większości spełniają one warunki stawiane pierwotnym podmiotom prawa międzynarodowego. Zgoła odmiennie zagadnienie to wygląda w kontekście zasady integralności terytorialnej państw, każde bowiem z parapaństw powstało w wyniku nielegalnej secesji ze składu państwa macierzystego. Parapaństwa powstawały i istnieją w różnych częściach świata: w Europie, Afryce (Somaliland), Azji (Ilam) czy Oceanii (Bougainville), jednak to obszar postradziecki obfituje w tego typu organizmy. Jak słusznie wskazała Galina Yemelianova, są to w dużym stopniu relikty zimnowojennej polityki „gry suwerennością”¹, choć – dość paradoksalnie – powstały dopiero w momencie rozpadu ZSRR. Mimo iż niektóre parapaństwa istnieją już niemalże od trzech dekad i wykazują się stabilnością, podczas gdy inne dopiero są konstruowane i mają na wskroś sztuczny charakter (Doniecka i Ługańska Republika Ludowa), w polskim obrocie naukowym polityczne kwestie ich funkcjonowania są tylko sporadycznie przedmiotem pogłębionych badań². Z powyższego powodu polskim Czytelnikom warto przybliżyć najnowszą pracę zbiorową międzynarodowego zespołu autorskiego pod kierunkiem czeskich politologów: Tomáša Hocha i Vincenca Kopečka. Ukazała się ona w ramach serii wydawniczej *Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series*.

Jest to, mimo względnie niedużej objętości, szerokie studium, którego cele badawcze redaktorzy tomu określili trojako: zbadanie okoliczności powstania parapaństw, oko-

¹ G. Yemelianova, *Western Academic Discourse on the Post-Soviet De Facto State Phenomenon*, „Caucasus Survey” 2015, nr 3 (3), s. 219.

² Z najnowszych prac zob. np: *Problem państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, red. V. Serzhanova, J. Wilk, K. Nowak, J. Plis, Warszawa 2019.

liczności warunkujące ich przetrwanie oraz upadek. Wspomniane cele zdeterminowały strukturę opracowania. Na książkę składa się wprowadzenie, pięć części oraz zakończenie. Każda z części stanowi wyodrębnioną całość: rozpoczyna się od rozdziału wprowadzającego, a następnie zawiera studia przypadków. Łącznie opracowanie liczy aż 19 tekstów.

Pierwsza część, zatytułowana *Państwowości de facto. Rozumienie koncepcji*, składa się z trzech stosunkowo krótkich rozdziałów: *Terminologia* autorstwa Emila A. Souleimanova, *Państwowość de facto. Omówienie badania* T. Hochoa oraz *Państwa de facto i inne podmioty nieuznane w Eurazji* V. Kopečka. Przedstawiono w nich istniejący stan badań, w tym wskazano na rozmaite podejścia do zagadnienia państw nieuznanych: od traktowania ich jako bandyckich enklaw rządzonych przez mafijnych bossów, aż po pełnowartościowe organizmy państwowe, którym brakuje jedynie udziału w obrocie międzynarodowym. Tym jakże odmiennym spojrzeniom na przedmiotowe kwestie towarzyszy terminologiczna mnogość: *quazi*-państwo, państwo *de facto* (tym pojęciem konsekwentnie posługują się autorzy tomu), parapaństwo, pseudopaństwo itd. Dotychczasowe badania nad parapaństwami podążały również w różnych kierunkach: geopolitycznego wyjaśnienia ich powstania, analizy uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych przetrwania czy też międzynarodowych strategii zaangażowania na obszarach stanowiących dla społeczności światowej swoiste „czarne dziury”. V. Kopeček wskazał, iż na przestrzeni dziejów praktyka uznawania państw zmieniała się w sposób kardynalny dwukrotnie, zaś przełomowe znaczenie miała odmowa uznania Mandżukuo przez władze USA w 1931 roku. To słuszna uwaga, w prawie międzynarodowym publicznym istnieje bowiem kolizja pomiędzy zasadą samostanowienia narodów i zasadą integralności terytorialnej państwa. Wskutek powyższego uznanie (lub jego brak) jest aktem *par excellence* politycznym. Równie cenna jest obserwacja, że na obszarze Eurazji do wysypu parapaństw dochodziło dwukrotnie: w związku z rozpadem caratu, a następnie dezintegracją ZSRR.

Druga część książki nosi tytuł *Rosyjska ekspansja terytorialna i państwa de facto w pierwszej połowie XX w.* Składają się na nią trzy rozdziały: *Wprowadzenie do rosyjskiej i radzieckiej ekspansji terytorialnej* Vladimira Baara i Slavomira Horaka, *Bucharska Ludowa Republika Radziecka: od protektoratu do republiki radzieckiej* S. Horaka oraz *Tuwa i Mongolia: pomiędzy aneksją a niepodległością* V. Baara, Barbary Baarovej i Jaroslava Kurfürsta. To ciekawe, dotychczas niepraktykowane, spojrzenie na tworzone przez bolszewików w pragmatycznych celach politycznych historyczne podmiotowości o cechach państwowych. Rozdziały te stanowią zwarte omówienie historii politycznej trzech wspomnianych podmiotów. Ukazano specyfikę ich rozwoju politycznego i sprzeczności interesów lokalnych elit politycznych, liczących na emancypację, oraz władz radzieckich, które traktowały je instrumentalnie, popierając i wzmacniając je instytucjonalnie, dopóki uważały to za zasadne dla dalszej ideologicznej ekspansji sowieckiego imperium. Szczególnie interesujące wydaje się porównanie losów bliźniaczej Tuwy i Mongolii, które z biegiem lat czekał odmienny los – pierwsza weszła w skład Rosyjskiej SFRR, druga stała się powszechnie uznanym państwem, które obecnie z sukcesem petryfikuje niezależny byt polityczny.

Na kolejną część recenzowanej publikacji, *Powstanie państw de facto*, składają się cztery rozdziały: wprowadzający *Czynniki powstawania państw de facto na obszarze postradzieckim* autorstwa T. Hocha oraz studia przypadków: *Powstanie państw de facto w Abchazji i Osetii Południowej* T. Hocha i E.A. Souleimanova, *Górski Karabach i Dżawachetia. Dwie odmienne trajektorie ormiańskiego ruchu separatystycznego* V. Kopečka oraz *Niedokończona historia Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej: w stronę państw de facto?* Alexandry Šmidovej i Tomaša Šmida. Są to rozdziały przynoszące ogólną wiedzę o historii danych podmiotów i okolicznościach narodzin separatyzmów. Autorzy słusznie wskazują, że u genezy pojawienia się parapaństw na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku leży silnie wykształcona świadomość narodowa ich mieszkańców, posiadanie własnej autonomicznej jednostki administracyjno-terytorialnej, lecz przynależącej do innej republiki niż większa część danego narodu (przypadki Ormian w azerbejdżańskim Górskim Karabachu, Osetyjczyków w składzie Gruzji). Tezę tę potwierdza przykład zamieszkaney przez Ormian Dżawachetii, która nie posiadając szczególnego statusu w ramach Gruzji, nie wyrażała tak daleko idących żądań i ambicji jak władze nieuznanego Arcachu (Republiki Górskiego Karabachu). Interesujący jest rozdział dotyczący utworzonych pod rosyjskim protektoratem samowłaźnych podmiotów z siedzibami w Doniecku i Ługańsku – autorzy przywołują historyczny fakt istnienia w 1918 roku Doniecko-Krzyworoskiej Republiki Radzieckiej jako swoistej protoplastki obu secesjonistycznych tworów. W tych przypadkach to nie kryterium etniczne odgrywało główną rolę w rozwoju separatyzmu, lecz wszczęcie działań zbrojnych przy wydatnym udziale Rosji. W części tej do pełnego obrazu źródleł postradzieckich parapaństw wyraźnie brakuje rozdziału dotyczącego Naddniestrza.

Czwartą część recenzowanego opracowania zatytułowano *Jak państwa de facto są równoważone i instrumentalizowane*. Składają się na nią następujące rozdziały: *Czynniki stabilizacji państw de facto* V. Kopečka, *Państwa nieuznane jako narzędzia rosyjskiej dyplomacji koersywnej* (dyplomacji z pozycji siły – przyp. R.C.), *Analiza empiryczna Eduarda Abrahamjana, Relacje patron–klient pomiędzy Rosją a Naddniestrzem* Marcina Kosienkowskiego, *Republika Górskiego Karabachu i Republika Armenii. Kto kogo instrumentalizuje?* V. Kopečka oraz *Wewnątrz państwa de facto. Kształtowanie się i trwanie Abchazji i Republiki Górskiego Karabachu* również V. Kopečka. Badacze słusznie stwierdzają, że przetrwanie parapaństw zależy nie tylko od roli państwa-patrona, mającego w tym własny interes. O ile patroni separatyzmów (Rosja w przypadku Abchazji, Osetii Południowej, Naddniestrza, Armenia – Górskiego Karabachu) mają istotne znaczenie w zapewnieniu bezpieczeństwa militarnego i subsydują finanse publiczne separatystycznych tworów, to jednak sytuacja wewnątrz nich jest dużo bardziej złożona. O ile uwaga ta jest ze wszech miar słuszna, to jednak wątek ten w książce nie został w pełni rozwinięty. Autorzy skupili się na relacjach politycznych pomiędzy parapaństwami a ich patronami, ledwie wzmiankując o procesach politycznych toczących się wewnątrz nich. Systemy partyjne, koterie polityczne, kryzysy władzy, a nawet swoiste próby „kolorowej rewolucji” w poszczególnych parapaństwach pozostały niestety nieomówione. W rozdziale tym z nieznanym powodów autorzy całkowicie pominęli jakże

interesujący przypadek Osetii Południowej³. Uwzględnienie go byłoby cenne zwłaszcza w analizie porównawczej dotyczącej Abchazji i Górskiego Karabachu.

Ostatnia część książki nosi tytuł *Dlaczego państwa de facto upadają*. W jej skład wchodzi cztery teksty: *Możliwe końce państw de facto* V. Kopečka, *Wyjaśnienie upadku państw de facto* Huseyna Alieva, *Dlaczego państwa de facto upadają. Wnioski z Czecheńskiej Republiki Iczkerii* E.A. Souleimanova oraz *Powstanie i upadek Republiki Gagauskiej (1989–1995)* S. Horaka. Teza rozdziału jest związana z obecnym w literaturze przedmiotu poglądem, iż długoterminowe przetrwanie parapaństw jest dużo bardziej zagrożone niż pełnoprawnych podmiotów. Brak międzynarodowego uznania jest też czynnikiem istotnie rzutującym na „wrażliwość” ich systemów politycznych⁴. W rozdziale H. Aliyeva wskazano na rolę w przetrwaniu (i ewentualnym upadku) parapaństw takich czynników, jak: konflikt zbrojny (głównie z państwem dążącym do przywrócenia kontroli nad separatystami, np. Azerbejdżan w Górskim Karabachu), słabość gospodarcza i ostateczna zapaść finansowa, klanowość, militaryzacja sfery publicznej oraz wewnętrzne podziały polityczne i ideowe. Kryteria te posłużyły do zaprezentowania przypadku faktycznej niepodległości Czeczenii (wówczas pod nazwą Iczkeria), którą ostatecznie zakończyła druga wojna czeczeńska, ale towarzyszył jej faktyczny rozkład wewnętrzny: konflikty w elicie politycznej, dramatyczna sytuacja gospodarcza i społeczna. Historia Gagauzji to zgoła odmienny przypadek, gdzie stosunkowo wątki separatyzm doprowadził do pokojowej regulacji i – jak się wydaje – satysfakcjonującego rozwiązania problemu w ramach państwowości mołdawskiej.

Ogółem recenzowana książka nie należy do dzieł nowatorskich. Nie odwołuje się do źródeł, bazując na dostępnych opracowaniach, przy tym w znikomym stopniu uwzględniając obszerną liczbę publikacji w języku rosyjskim. Niektóre zawarte w tomie teksty były już wcześniej publikowane w periodykach naukowych. W tych okolicznościach cenne byłoby wykorzystanie znaczącego dorobku autorów przez odejście od kazuistyki, odrębnego omówienia poszczególnych parapaństw (tym bardziej że, jak wskazano w dwóch częściach książki, brakuje omówienia wszystkich przypadków) i przyjęcie perspektywy porównawczej. Niewątpliwą zaletą pracy jest fakt, że porządkuje istniejący stan wiedzy, zaś osobom rozpoczynającym badania nad parapaństwami z pewnością ułatwi zrozumienie złożonych i dynamicznych w swej naturze zagadnień. W tych okolicznościach pozytywnie należy ocenić przyjęcie takiej konstrukcji pracy, gdzie każda z jej części stanowi autonomiczną, zamkniętą jednostkę, co szczególnie ułatwia korzystanie z niej osobom, np. studentom, zainteresowanym tylko wybranym obszarem tematycznym.

³ Por.: R. Czachor, *Kryzysy legitymacji władzy w Abchazji i Osetii Południowej w ujęciu neopatrymonialnym*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 2016, t. 8 (44), nr 1, s. 31–50.

⁴ Por.: R. Czachor, *Between sustainability and uncertainty. Political systems of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno—Karabakh Republic – conditions and features*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia” 2015, vol. XXII, nr 1, s. 151–163.

Bibliografia

- Czachor R., *Between sustainability and uncertainty. Political systems of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh Republic – conditions and features*, "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia" 2015, vol. XXII, nr 1, s. 151–163. DOI: <https://doi.org/10.17951/k.2015.22.1.151>.
- Czachor R., *Kryzysy legitymacji władzy w Abchazji i Osetii Południowej w ujęciu neopatrymonialnym*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 2016, t. 8 (44), nr 1, s. 31–50. DOI: [https://doi.org/10.18290/rns.2016.8\(44\).1-3](https://doi.org/10.18290/rns.2016.8(44).1-3).
- Problem państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, red. V. Serzhanova, J. Wilk, K. Nowak, J. Plis, Warszawa 2019.
- Yemelianova G., *Western Academic Discourse on the Post-Soviet De Facto State Phenomenon*, „Caucasus Survey” 2015, nr 3 (3), s. 219–238. DOI: <https://doi.org/10.1080/23761199.2015.1086572>.